

DE WOEKERING VAN HET VERLEDEN

Gebundelde opstellen van historicus Jo Tollebeek

Wat zou een historicus bezielen die opnieuw een bundel van zijn verspreide opstellen uitbrengt? Als we nobele motieven als winzucht van de uitgever en ijdelheid van de auteur even vergeten, zou dat toch vooral de behoefte moeten zijn om een punt te maken. In het versnipperde landschap van de historische publicistiek gebeurt het nog maar zelden dat een opmerking, gemaakt in een boek of een bijdrage aan een bundel, alle collega's en belangstellenden bereikt die er kennis van zouden moeten nemen. Als Huizinga honderd jaar geleden een opmerking wilde maken over het historisch museum of het nieuwste boek van een Duitse collega, schreef hij een artikel in *De Gids* en iedereen die ertoe deed las het. Zo is het niet meer en dus moet er gebundeld worden. Wie zich niet herhaalt, zal niet gehoord worden.

Terecht dus dat Jo Tollebeek opnieuw opstellen van zijn hand bundelde, nu onder de titel *Een slape-loos doordenken van alle dingen. Over geschiedenis en historische cultuur*. Het boek omvat zestien uitermate boeiende artikelen, voordrachten en bijdragen aan bundels uit de periode 1998-2015 over uiteenlopende onderwerpen als de vele gedaantewisselingen van de "Belgisch" historicus Dewez, negentiende-eeuwse interpretaties van de Franse Revolutie, de verhouding tussen geschiedenis en oudheidkunde, de bijdrage van de Gentse historicus Paul Fredericq aan de vorming van een historische gemeenschap, het historisch essay, de fantasieën over het Ene Archief en ten slotte de paarden van Waterloo (de Huizinga-lezing van 2015). De goed in de hand liggende bundel ompant vrijwel de hele carrière van de bekende Leuvense hoogleraar cultuurgeschiedenis en geeft precies aan waar hij binnen de historische wereld staat. Stel dat er nog iemand zou zijn die nog nooit van Tollebeek gehoord heeft, dan zou lezing van deze bundel hem of haar meteen duidelijk maken wat zijn positie is.

Tollebeek maakt het die lezer ook makkelijk door zelf in de inleiding al te vertellen wat deze artikelen met elkaar verbindt, waar de eenheid in deze bundel in schuilt. Dat is "de woekering van het verle-

Letterkundige en historicus Paul Fredericq,
© Collectie Universiteitsarchief Gent

Tollebeek stelt zich de geschiedenis graag voor als een wezen met een eigen wil, ondefinieerbaar en ongrijpbaar

den". Historici proberen de geschiedenis te ordenen, maar steeds opnieuw blijkt dat de geschiedenis zich niet laat ordenen, dat het werk van historici leidt tot een nog grotere wirwar van herinneringen en beelden, een geheel dat zich richtingloos vermenigvuldigt, waar een tuchteloze praktijk altijd maar weer nieuwe voorstellingen aan toevoegt. "Geschiedenis", aldus Tollebeek, "is een hoofd dat op de dool is, dat niet redeneert, maar associeert, dat het verleden in alle hoeken en gaten van het leven vindt. Geschiedenis verzamelt – gulzig en obsessief – en hecht zich aan dingen die weer andere dingen

oproepen.” De Leuvense historicus stelt zich de geschiedenis graag voor als een wezen met een eigen wil, een ondefinieerbaar, ongrijpbaar wezen, dat velerlei gedaanten aanneemt en dat we alleen in beelden lijken te kunnen vatten, voor even dan. Vandaar dat hij vaak woorden gebruikt als droombeeld, fantasma, spookbeeld, utopie en illusie: allemaal voorstellingen waaraan geen historische werkelijkheid beantwoordt.

Dit alles doet sterk denken aan het boek dat Tollebeek in 2000 publiceerde, *De illusionisten. Geschiedenis en cultuur in de Franse Romantiek*. Dat boek gaf, aldus Arnold Heumakers indertijd, “blijk van een typisch postmoderne belangstelling voor de ‘representatie’ van de historische werkelijkheid”. Tollebeek analyseerde in zijn boek het historische werk van twee vroegnegentiende-eeuwse Franse romantische geschiedschrijvers, Prosper de Barante en Augustin Thierry, die wilden breken met de traditionele, door classicistische deugden en idealen gestempelde geschiedschrijving en die in plaats daarvan met behulp van romantische technieken en hulpmiddelen het “echte” verleden wilden uitbeelden. Door een combinatie van kunst en wetenschap, door nauwgezette en gedetailleerde plaatsbeschrijvingen en door het schilderen van het rauwe en ongepolijste leven van vroeger probeerden zij authenticiteit te suggereren, een schijn van realisme te bereiken die volledig anders was dan wat de welvoeglijke geschiedschrijving van hun voorgangers aanbood. Ook toen al concludeerde Tollebeek dat daardoor het verleden echter een ongrijpbare kwaliteit kreeg, dat het vreemd en ontembaar werd en daardoor op den duur even onwettelijk als de gepolijste voorstellingen van hun voorgangers. Barante en Thierry zochten naar “gestalten van het ongrijpbare”, maar overtuigden daarmee op den duur toch niet. Elke tijd maakt zijn eigen voorstellingen van het verleden, zijn eigen droombeelden en nachtmerries. Ze gaan alle voorbij.

In de jaren negentig van de vorige eeuw en het begin van deze eeuw leverde het postmodernisme spannende geschiedschrijving op. Tollebeek

schreef *De illusionisten* tijdens een vijfjarig verblijf in Groningen, toentertijd het centrum van de postmoderne geschiedfilosofie, met een filosoof als Frank Ankersmit en een tijdschrift als *Feit en Fictie*. In een van de opstellen uit de nieuwe bundel, over het historisch essay, beschrijft Tollebeek die postmoderne *wave* in de Nederlandse geschiedschrijving, overigens zonder zichzelf daarin te noemen. Hij laat prachtig zien hoe zich in het voetspoor van Ernst Kossmann, de vertegenwoordiger par excellence van de nuchtere, sceptische generatie van 1920, in Nederland een benadering van de geschiedenis ontwikkelde waarin afstandelijkheid en ironie domineerden en waarin historici zich vooral verwonderden en verbaasden over het vergeefse pogen van historische personen en historici om orde in de chaos van het leven te scheppen. Het essay, een genre dat altijd iets voorlopigs en vrijblijvends heeft en waarin een buitenstaander aan het woord is, paste het best bij die generatie historici.

Maar inmiddels is het postmodernisme passé, het is zelf geschiedenis geworden. Ankersmit is met emeritaat, *Feit en Fictie* bestaat niet meer en “representatie” is niet meer *en vogue*. Een jonger geslacht is er flauw van om steeds maar weer te horen dat het verleden alleen bestaat uit de voorstellingen die mensen ervan maken. Ook de uitweg, nog door Ankersmit aangedragen, van de historische “ervaring”, vooral de zogenaamde “historische sensatie” die volgens Huizinga een direct en onbemiddeld contact tussen heden en verleden mogelijk zou maken, bleek een doodlopende weg. Het woord is nu aan historici met een meer constructieve houding, die, al is het maar op beperkt terrein, ook iets willen vaststellen en die verbanden willen aanwijzen, vaak met het oog op actuele, serieuze maatschappelijke problemen. Het presentisme, dat Tollebeek ooit bestreed, is weer springlevend. Niet dat representatie-historici per se ongelijk hadden, niet dat hun inzichten geen blijvende waarde hebben, maar zij worden alleen nog maar beleefd aangehoord en verder genegeerd.

Betekent dat nu dat Tollebeeks bundel gedateerd is? Maar zeer ten dele, zou ik zeggen. Essays die een auteur zo makkelijk uit de pen vloeien en die zo treffend formuleren wat hij bedoelt, behouden hun waarde. Misschien dat hedendaagse historici zich niet meer zo druk maken over de medische beeldentaal van laatnegentiende-eeuwse historici, Huizinga's bespiegelingen over het begrip renaissance of wat negentiende-eeuwers uitspookten met de paarden van Napoleon, de prins van Oranje en Wellington, maar Tollebeek laat in deze bundel ook zien dat hij nieuwe wegen is ingeslagen. Ik denk vooral aan het artikel uit 2007 over de manier waarop Paul Fredericq zijn medewerkers opleidde en al doende het historische ambacht vorm gaf en de discipline aan haar waarden hielp. Dankzij uniek bronnenmateriaal (dagboeken, reisverslagen en dergelijke) kunnen we nagaan hoe in de dagelijkse praktijk van het historisch onderzoek, in de bijna huiselijke intimiteit van de studeerkamer en het seminarie Fredericq zijn assistent niet alleen de formele regels en voorschriften van de professionele geschiedschrijving bijbracht, maar ook de ongeschreven codes van de "stam" der historici. Als leermeester en "patron" leerde hij zijn assistenten niet alleen hoe er bijvoorbeeld geannoteerd moest worden, maar ook hoe belangrijk morele waarden als eer, trouw en belofte van wederzijdse steun waren. Fredericq bracht hen meer dan alleen technische expertise bij, hij kneedde ook hun karakter en droeg zo bij aan de vorming van hun individuele en collectieve identiteit. Het is natuurlijk allemaal uitgebreider beschreven in *Fredericq & zonen: een antropologie van de moderne geschiedwetenschap* uit 2008. Maar het is goed dat een breder publiek daar in kort bestek via deze bundel kennis van kan nemen. Voor het doorgronden van de hedendaagse politiek, cultuur, wetenschap en economie kunnen we nog veel van die antropologische wending verwachten. Want het menselijke gedrag wordt niet alleen gestuurd door formele regels, maar ook door ongeschreven codes en waarden die alleen op te sporen zijn door als een antropoloog de alledaagse praktijken gade te slaan en te proberen daarin het verband te onderkennen.

KLAAS VAN BERKEL

JO TOLLEBEEK, *Een slapeloos doordenken van alle dingen. Over geschiedenis en historische cultuur*, Prometheus, Amsterdam, 2017, 432 p.